

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

KAMİL İNSAN

MÜRTƏZA MÜTƏHHƏRİ

Fars dilindən tərcümə:

Ağabala Mehdiyev

Tərcüməçi: Ağabala MEHDİYEV
Redaktor: Dilman ŞAHMƏRDANLI
Ədəbi redaktor: Eldar ŞAHMƏRDANLI
Korrektor: Turac ELДАРQIZI
Bədii və texniki tərtibat: İsmayıl SÜLEYMANLI
Üz qabığının dizaynı: Kənan NƏSİBOV

مرتضى مطهري
انسان كامل

Mürtəza Mütəhhəri
KAMİL İNSAN

Bakı, “İrşad” Nəşriyyatı – 2021, 336 səh. / III nəşr

© Sədra Nəşriyyatı / 1995

© Parlaq İmzalar MMC / 2013

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 16.04.2021 tarixli DK-329/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 21
Mürtəza Mütəhhəri | 5

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: “Şərq-Qərb” ASC
Çap tarixi: 22.07.2021
Sifariş: 1474

Mündəricat

Ön söz _____ 11

I Fəsil

Tam və naqis insan

İslam baxımından kamil insanı tanımaq yolları _____ 22

“Kamil” ilə “tam”ın fərqi _____ 24

“Kamil insan” ifadəsi _____ 26

Cismi və ruhi nöqsanlar _____ 28

İnsan ruhunun ziyanvericiləri _____ 31

Həsəd xəstəliyinə tarixi bir nümunə _____ 32

Məsx olmuş insan _____ 35

Mübarək Ramazan ayının
insan yetişdirmə proqramı _____ 39

II Fəsil

İnsani dəyərlərin inkişafında tarazlığın zəruriliyi

İnsanla digər varlıqlar
arasındakı kamilliyin fərqli olmasının səbəbi _____ 44

Dəyərlərin inkişaf etdirilməsində
tarazlığın qorunmasının zəruriliyi _____ 46

Müəyyən bir dəyərin inkişaf
etdirilməsində həddi aşmağın nümunələri _____ 49

1. İbadət _____ 49

2. Xalqa xidmət _____	51
3. Azadlıq _____	53
4. Eşq _____	55
Nəhcül-bəlağənin əhatəliyi _____	56
Əlinin xüsusiyyətləri _____	58
Əlinin həyatının son günləri _____	61

III Fəsil

İnsanın dərdləri barəsindəki müxtəlif nəzərlər

İnsan mənəviyyəti _____	70
Dərd və ağrının faydaları _____	71
Ağıldan şikayət _____	74
İnsanın dərdi _____	75
İnsanın dərdi barəsində bir neçə təmsil _____	76
Həzrət Əlinin sözlərində insanın dərdi _____	77
Mövlananın təmsili _____	78
İnsanın yaradılmışlarla bağlı dərdi _____	79
İslamın baxışı _____	80
İdeal dərd _____	83

IV Fəsil

İnsanda Allahxatırma dərdi

İnsanlığın insandan ayrılmasının mümkünlüyü _____	90
İnsan mütləq kamillik vurğunudur _____	92
Ariflər nəzərində kamil insanın mənəvi səfəri _____	95
Daxili və xarici meyillərin birgəlik zəruriyyəti _____	96
İslam tarixindən bir nümunə _____	99
Saxta ziyalılıq _____	101
Əli mürüvvəti _____	105
Əlinin minacatı _____	108
Əli ömrünün son saatlarında _____	109

V Fəsil

Müxtəlif məktəblərin kamil insan
barəsindəki nəzəriyyələrinin xülasəsi

Rasionalizm məktəbi _____	118
Eşq məktəbi _____	121
Qüdrət məktəbi _____	122
Həyat ölüm-dirim mübarizəsidirmi? _____	124
Zəiflik məktəbi _____	128
Məhəbbət məktəbi _____	132
Digər iki məktəb _____	133
Praqmatizm məktəbi _____	134
Ölümlə üzləşmə tərzii _____	135
Əlinin gizli dəfni _____	131

VI Fəsil

Rasionalizmə görə kamil insan

Rasionalistlərin görüşlərinin xülasəsi _____	144
Buna zidd olan məktəblər _____	145
İslamda ağıl agahlıqlarının əsilliyi _____	146
Rasionalizmə tutulmuş iki irad _____	149
İmanın əsilliyi _____	152
Quran və "Nəhcül-bəlağə" dən misallar _____	155

VII Fəsil

İrfan və sufilik məktəbi baxımından xalis iman

Ariflərin nəzərində eşq _____	164
Kamilliyə çatmaq yolu _____	166
Lütfə bağlılanan elm _____	170
Ruhun tərəqqi və tənəzzülü _____	172
Kamil insanın mənəvi riyazəti (ruhi məşğələləri) _____	175
İrfan məktəbinə olan bəzi iradlar _____	176
1. Aqlın təhqir olunması _____	176

2. Tam batinpərəstlik _____	177
3. Nəfsi öldürmək _____	179

VIII Fəsil

İrfan məktəbinin tənqid və araşdırılması (1)

Ağlın bəzi ariflər tərəfindən təhqiri _____	186
Təbiətdən üz çevirmək _____	188
Mövlananın təmsili _____	190
İnsanın təbiətlə əlaqəsi _____	193
İslamın görüşü _____	194
Ruhun dünyada təkamülü _____	196
Özünü tərک etmək _____	200

IX Fəsil

İrfan məktəbinin tənqid və araşdırılması (2)

Eqoizmin birinci dərəcəsi _____	206
Eqoizmin ikinci dərəcəsi _____	208
Eqoizmin üçüncü dərəcəsi _____	209
“Təsvil” (özünü aldatma) _____	209
Gizli psixoloji düyünlər _____	211
Quran və hədisdə nəfslə cihad _____	213
Qınaq və danlaq üsulu _____	217
Sufilik və heysiyyət _____	218
İnsanın həqiqi “mən”liyi _____	222
Heysiyyət Quran və hədis baxımından _____	224
Gənclərə tövsiyə _____	227

X Fəsil

Qüdrət məktəbi nəzəriyyələrinin izah və tənqidi (1)

Qüdrət məktəbinin tarixi _____	234
Frensis Bekonun nəzəriyyəsi və onun təsirləri _____	236

Nitsşenin Darvin nəzəriyyəsindən istifadəsi _____	240
Nitsşenin nəzəriyyələrindən bəzi nümunələr _____	242
Qüdrət məsələsi barəsində İslamın məntiqi _____	249
Hədəslərdə güc və qüdrət _____	251
Haqq alınmalı, yoxsa verilməlidir? _____	253
Peyğəmbərin ruhi və cismi gücü _____	255

XI Fəsil

Qüdrət məktəbi nəzəriyyələrinin izah və tənqidi (2)

Qüdrət məktəbinə birinci irad _____	260
İkinci irad _____	261
Ruhi qüdrət _____	262
Yerli və yersiz qayğılar _____	264
Hədəslər baxımından həqiqi qüdrət _____	268

XII Fəsil

Məhəbbət məktəbi (izah və tənqidi)

Quranın yaxşılıq və fədakarlığa dəvəti _____	274
Mehribanlığa bir misal _____	276
Qərbdəki insani duyğu və hisslər _____	277
Ədalət fədakarlıqdan qabaqkı mərhələdir _____	279
Həqiqi fədakarlığa bir nümunə _____	282
Məhəbbət məktəbinə iradlar _____	283
Xalqa xidmət imanının başlanğıcıdır _____	285

XIII Fəsil

Sosializm məktəbi

nəzəriyyələrinin izah və tənqidi

Bu məktəb nəzəriyyəsinin xülasəsi _____	292
Sosializm məktəbinin əsas səhvi _____	295
Əlinin nəzərində dünya _____	296

“Mən”dən qurtuluş yolu batının islah edilməsidir _____	297
“Mən”i yaradan amillər təkcə sahibkarlıqla bitmir! _____	299
İman “mən”lərin “biz” olma yoludur _____	302
Sədinin şeirindəki nöqsan _____	304
Dəvə və tülkünün nağılı _____	306
Ekzistensializm məktəbi nəzəriyyəsinin xülasəsi _____	307

XIV Fəsil

Ekzistensializm məktəbi
nəzəriyyəsinin izah və tənqidi

Ekzistensializm məktəbində “varlığın obyektivliyi” _____	314
İnsan asılılığının nəticələri _____	316
Bu məktəb baxımından Allaha etiqad məsələsi _____	317
Kamillik “öz”dən “öz”ə olan hərəkətdir _____	319
Bu məktəbin insanın	
Allahla əlaqəsi barəsindəki səhvi _____	321
İnsanın “öz”ündən və “Allah”dan agahlığı _____	323
Bir neçə irada cavab _____	325
Hədəf və vasitə növlü kamal _____	327
İslami mətnlərdə azadlıq məfhumu _____	329

Ön söz

Əsrlər boyu dünyada öz fikir və düşüncəsi ilə bəşəriyyətə misilsiz xidmətlər etmiş bir çox mütəfəkkirlər yaşayıb-yaratmışlar. İnsanlıq bu şəxslərə çox şey borcludur. Məhz bu elm fədalərinin sayəsində insani dəyərlər inkişaf etmiş, düşüncələr işıqlanmış, qaranlıqlar aydınlığa qovuşmuşdur.

Görkəmli İslam alimi, filosof Mürtəza Mütəhhəri də bu mütəfəkkirlər sırasında öz xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdəndir. O, ömrünü cəmiyyətin islahına, müasir dövrdə meydana çıxan və dəyərləri təhdid edən şübhələrə cavab tapmağa həsr etmişdir. Buna görə də Mütəhhəri dövrünün gəncləri, ziyalıları, ümumiyyətlə, bir islahatçı alim olaraq kütlə tərəfindən sevilmiş, sağlığında böyük İslam alimi kimi şöhrət qazanmışdır.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri 1919-cu il fevralın 2-də Xorasan mahalının Fəriman şəhərində alim və inancılı bir ailədə dünyaya gəlir.

Mütəhhəri uşaqlıq dövrünü məktəbdə ibtidai təhsil almaqla və Quran öyrənməklə keçirir.

O, 1931-ci ildə Məşhəd şəhərinin mədrəsələrində şəriət dərslərini öyrənməyə başlayır.

1937-ci ildə dərslərini davam etdirmək üçün Qum şəhərinə gedir. Orda 15 il qalır və dövrünün ən məşhur filosoflarından

olan azərbaycanlı alim Məhəmmədhüseyn Təbatəbai kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən dərs alaraq İslam elmləri və digər sahələrdə yüksək dərəcələrə çatır. O cümlədən İslam fəlsəfəsi, fiqh və üsul, sosiologiya, psixologiya, tarix, təfsir, İslam sxolastikası və başqa sahələr üzrə böyük nailiyyətlər əldə edir.

1952-ci ildə Tehrana köçən alim elə o zamandan elmi tədqiqat işlərinə başlayır. Həmin dövrdə müəllimi Məhəmmədhüseyn Təbatəbainin qələmə aldığı *“Fəlsəfə prinsipləri və realizm metodu”* kitabına giriş yazır və 5 cilddə şərh edir. O bu işi 1953-cü ildə sona çatdırır.

1955-ci ildən başlayaraq “Tələbə İslam Cəmiyyəti”ndə yeni və fərqli yanaşmalarla Quran təfsiri dərsləri deyir və eyni ildə Tehran universitetinin “İlahiyyat Elmləri və İslam Maarifi İnstitutu”nda müəllimlik fəaliyyətinə başlayır və burada təlim-tədris işini iyirmi il (1976-cı ilə kimi) davam etdirir.

Tehran ziyalıları və gəncləri ilə mütəmadi ünsiyyətdə olan Mütəhhəri Tehrandə olduğu müddətdə müxtəlif konfranslarda, tədbirlərdə çıxış edərək İslam dininə qarşı yönəlmiş iradlara, şübhələrə cavab verir, məsələlərə yeni baxış gətirir. Beləliklə, get-gedə Mütəhhəri ziyalı kütlənin sevimlisinə çevrilir, müxtəlif konfranslara dəvətlər alır, artıq çıxışları Tehranla məhdudlaşmır; digər şəhərlərdə də müxtəlif tədbirlərdə iştirak edir.

1959-cu ildə Mütəhhəri “Həkimlərin İslam Cəmiyyəti”nə spiker kimi dəvət olunur və orada o günə kimi müzakirə olunmayan “İslam və zamanın ehtiyacları”, “Teizm” mövzusu kimi bir çox elmi əhəmiyyətli çıxışlar edir.

1967-ci ildə o dövrün elmi müzakirə ocağı sayılan İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzi təsis edilərkən Mütəhhəri oranın əsas üzvlərindən biri olur. İrşadda Mütəhhəri ilə yanaşı, Dr. Əli Şəriəti kimi dövrün digər ziyalıları da çıxış etməyə başlayır.

Bir neçə il sonra İrşad İslam Mədəniyyət Mərkəzindən ayrılsa da, fəaliyyətini, çıxışlarını müxtəlif yerlərdə davam etdirir. Elmi-

ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, dövrün aktual problemlərini ələ alan əsərlər üzərində də işləyir.

Daim cəmiyyətdəki nöqsanların islahı fikrində olan yorulmaz alim 1979-cu ilin may ayının 2-də sui-qəsd nəticəsində başından aldığı güllə yarası ilə şəhid edildi.

* * *

Mürtəza Mütəhhəri öz dövrünün problemlərini lazımınca başa düşüb araşdırmağı bacaran və eyni zamanda bütün varlığı ilə İslam dininə bağlı olan bir mütəfəkkir alim olmuşdur. Onun varlığında cəmləşən bu iki xüsusiyyət ona yaşadığı dünyanı dərk etmək, onda baş verən elmi-ictimai dəyişiklikləri vaxtında müşahidə edərək mövcud problemlərlə, ehtiyaclarla tanış olmaq və onların həlli yolunda var qüvvəsi ilə çalışmaq imkanı verirdi.

Mütəhhəri öz zəmanəsini dərindən tədqiq edərək onu lazımınca tanımağa çalışırdı. O bu bərdə özünün “Gənc nəslin yönləndirilməsi” adlı məqaləsində yazır:

“Biz hazırda çox mühüm bir sual qarşısında dayanmışıq. Yaşadığımız dövrdən, onda baş verən mühüm dəyişikliklərdən xəbərsizik. Bəzən haqqında əvvəlcədən lazımı qədər tədqiqatlar aparmadığımız mövzularla rastlaşırıq...”

Mütəhhəri bu məsələyə həddindən artıq diqqət yetirmiş, dövrünün problemlərini vaxtında və hətta bəzən vaxtından da qabaq analiz etməyi bacarmış və İslam dini baxımından bu məsələnin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk etmişdir. O, yüksək istedadı sayəsində İslam dininin sosioloji məsələlərinin öyrənilməsinin həddən artıq əhəmiyyətli olmasını başa düşmüşdür.

O bildirdi ki, müasir dövrün şübhələrinə keçmiş dövrlərin klassik izahları ilə cavab vermək mümkün deyil. Mütəhhəri “Dini mədrəsələrin müasir vəzifələri” adlı məqaləsində yazır:

“Əgər biz müasir dövrü səksən il bundan qabaqkı dövrlə müqayisə etsək, o dövrdə yaşayan cəmiyyətin bir növ qapalı cəmiyyət olduğunun şahidi olarıq. Həmin cəmiyyətdə ideoloji mə-

sələlərin və ictimai anlayışların hamısı kənar yerlərdən deyil, dini mədrəsələr və ruhanilər tərəfindən verildi. O dövrdə, demək olar ki, yad fikirlərin xalq arasında yayılması mümkün deyildi...

Artıq müasir dövrdə həmin tarazlıq pozulmuşdur və biz mün-təzəm olaraq ibtidai-orta məktəblərdə, ali təhsil ocaqlarında, kütləvi informasiya vasitələrində, iclas və konfranslarda minlərlə yeni fikirlərin yayılmasının şahidi oluruq”.

Məhz bu yeni fikirlər yeni ictimai təbəqənin formalaşmasına səbəb olurdu. Mütəhhəri bu ictimai təbəqəni “gənc nəsil” və ya “gənclərin təfəkkürü” adlandırdı:

“Gənc nəsil dedikdə məqsəd ancaq cavanlar deyil, təhsil almaq və yeni mədəniyyətlərlə tanışlıq nəticəsində özünəməxsus təfəkkür tərzinə sahib olan müxtəlif yaşlı şəxslərdir. Başqa sözlə desək, burada hər hansı bir təfəkkür tərzini nəticəsində müəyyən şəkildə formalaşmış bir ictimai təbəqə nəzərdə tutulur”.

Yeni ictimai təbəqənin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri, onların öz dini etiqadlarına şübhə ilə yanaşmaları olmuşdur. O, gənc nəslin bu vəziyyətini belə təsvir edir:

“Yaşadığımız dövr, dini və etiqadi baxımdan hamı üçün, xüsusilə gənc nəsil üçün iztirab, böhran və çaşqınlıq əsridir. Dövrşərait bir sıra problemlər yaratmış, unudulmuş köhnə sualları bir daha ortaya atmışdır”.

Alim müasir dövrdə üzə çıxan şübhələrin anlayışla qarşılanmalı olduğunu, “şübhə”lərin “yəqin” üçün giriş funksiyası daşdığını bildirmişdir:

“Görəsən, biz bu şəkk və tərəddüdlər burulğanından, şübhə və suallar hücumundan narahat olaraq təəssüflənməliyikmi? Mənim fikrimcə, bu barədə nigaran olmağa heç bir əsas yoxdur. Şübhə yəqinin, sual vüsəlin, iztirab isə rahatlıq və əsayişin müqəddiməsidir”.

Mütəhhəri digər yerdə bu kimi şübhələri özünəməxsus bir terminlə “müqəddəs şübhə” adlandırmışdır.

Alim eyni zamanda sualları, şübhələri eşitmək istəməyən, dövrün tələbləri haqqında düşünməyən mühafizəkar təbəqəni də tənqid edərək yazır:

“Bu barədə təəssüf doğuran məsələ, şəkkini insanı araşdırma və tədqiqat aparmağa sövq etməməsi və ya ictimai şəkk-şübhələrin bəzi insanları cavab axtarıb tapmağa vadar edə bilməməsidir”.

Mütəhhərinin qarşısında müxtəlif fikirlərin təsiri nəticəsində formalaşmaqda olan, beyni suallarla, şübhələrlə dolu gənc bir nəsəl dayanırdı. O alim üzərinə düşən vəzifəni, bu nəsli şübhələrdən uzaqlaşdırıb yəqinə çatdırmaqda görmüş və bu işi həyata keçirmək üçün məhz qələmini işə salmışdır. Özü bu barədə yazır:

“Əlimə qələm alaraq kitab və ya məqalə yazmağa başladığım son iyirmi ildə, bütün yazılarımda düşündüyüm yeganə şey yazdığımız əsrdə İslami məsələlər barəsində yaranmış sual və şübhələri həll etmək olub. Yazılarımin bəzisi fəlsəfi, bəzisi ictimai, bəzisi əxlaqi, bəzisi isə fiqhi və ya tarixidir. Həmin yazıların mövzuları bir-birindən tamamilə fərqli olsalar da, onların hamısının ümumi hədəfi yalnız və yalnız bir şey olub”.

Mütəhhəri azsaylı alimlərdən idi ki, dövrünün tələbini, aktual olan məsələləri bilirdi və ömrünü bu yolda xərcləyirdi. Mütəhhəri bilirdi ki, səmavi dində cavabsız suallar yoxdur. Cavabsız qalan sualların, İslamın yanlış tanınmasının səbəbi məhz bu dinin himayəçisi olduqlarını iddia edən məsuliyyətsiz şəxslərdir:

“On dörd əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, müqəddəs İslam dini hələ də tanınmaz qalmış bir dindir. Bu dinin həqiqətləri uzun müddət xalq arasında təhrif olunmuş formalarda əks olunub. Bəzi şəxslərin dindən qaçmasının əsas səbəbi də bu ad altında aparılmış səhv təlimlərdir. Bu müqəddəs dinə həzrətdə də ən çox zərbə vuranlar zahirdə onu himayə etmək istəyən iddiaçılardır. Bir tərəfdən imperialist qüvvələrin gizli və aşkar vasitələrlə hücumu, digər tərəfdən də əsrin İslamı himayə

etmək istəyən iddiaçılarının məsuliyyətsizlikləri bu dinin müxtəlif sahələrdə ideoloji hücumlara məruz qalmasına səbəb olub. Buna görə də mən öz bacarığım çərçivəsində bu sahədə əlimdən gələni etmək fikrindəyəm”.

“...Öz istedad və qabiliyyətim çərçivəsində islami məsələlər barəsindəki problemləri həll etməyə, həqiqətləri olduğu kimi açıqlamağa və əgər əməli azğınlıqların qarşısını ala bilmirəmsə də, heç olmasa fikri və ideoloji azğınlıqlarla mübarizə aparmağa, xüsusilə İslam düşmənlərinin əllərində bəhanə olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına çalışmışam”.

Doğrudan da, o bu yolda əlindən gələni əsirgəmədi, gecəsini gündüzünə qataraq çalışdı və ömrünü bu yolda fəda etdi. Bununla da, Mütəhhəri böyük bir mütəfəkkir kimi tarixə öz parlaq imzasını qoydu.

* * *

Mürtəza Mütəhhərinin vəfatından sonra alimin dəyərli çıxışları onun varisləri tərəfindən (“Sədra” Nəşriyyatı) kağız üzərinə köçürülərək kitab formasına salınmağa başlandı. 30 ildən artıq aparılan işlər nəticəsində alimin bənzərsiz kitabları ərsəyə gəldi. Demək olar ki, hazırda bu işlər yekunlaşmaq üzrədir. Çıxışlardan hazırlanan və alimin öz sağlığında yazdığı kitabların məcmusu təxminən 60 adda kitabın meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu kitabların bəzisinin çoxcildli olduğunu nəzərə alsaq, alimin külliyyatı 100 cildi keçir.

Bu kitabların əksər hissəsi şifahi nitqin məhsulu olduğuna, həmçinin keyfiyyətsiz lent yazılarında köçürülməsinə görə əsərlərdə səthi pərəkəndəlik nəzərə çarpsa da, bu kitablar alimin fitri istedadı və fövqəladə yaradıcılığı sayəsində kifayət qədər məntiqli və bir-birinə bağlı mövzuları əks etdirir.

O mütəfəkkir şəxsiyyət sağlığında yaşadığı ölkədə, onu dinləyə bilənlər tərəfindən, həmçinin azsaylı çap olunmuş əsərlərinin oxucuları tərəfindən tanınırdısa, ölümündən sonra çıxışları-

nın kitab halına salınması və bu kitabların müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunması nəticəsində artıq Mütəhhəri müsəlman dünyasında tanınmağa başladı.

Ölkəmizdə də müstəqillik illərindən sonra həvəskar şəkildə olsa da, Mütəhhəridən azsaylı kitablar dilimizə tərcümə olunmağa başladı. İnancsız Sovet quruluşundan çıxan, elmi ateizmlə ünsiyyətdə olmuş beyinləri şübhələrlə dolu olan gəncliyə Mütəhhəridən yaxşı kim cavab verə bilərdi?! Tərcümələrin keyfiyyətsiz olmasına baxmayaraq, Mütəhhərinin kitabları acgözlüklə mütaliə edilirdi.

Nəzərimizcə, bir cəmiyyətdə ağıla əsaslanan, xurafatdan uzaq inancın formalaşması üçün Mütəhhərinin əsərləri əvəzlənəndir. Məhz bu kimi səbəblərdən Mütəhhərinin varislərinin yalnız "Parlaq İmzalar" Nəşriyyatı üçün verdiyi rəsmi icazə əsasında Mürtəza Mütəhhərinin əsərlərinin silsiləvi nəşrinə başladıq. Kitabların tərcümə və redaktə işləri peşəkar kollektiv tərəfindən aparılır. Mütəhhərinin işlətdiyi hər kəlmənin öz yeri olduğunu nəzərə alaraq tərcümə və redaktə zamanı kitablar çox diqqətlə işlənilir. Alimin tərcümə olunan elmi kitabları həmin kitabların mövzusu üzrə mütəxəssis olan şəxslər tərəfindən tərcümə və ya redaktə olunur. Eyni zamanda kitabların tərtibatına, çap keyfiyyətinə də xüsusi diqqət göstərilir.

Görülən bu işlər nəticəsində Mütəhhəri oxucularının keyfiyyətsiz tərcümə və çaplardan çəkdikləri əziyyətlərə son qoyulmaqla yanaşı, oxucular alimin əsərlərini sistemli şəkildə əldə etmək rahatlığına da sahib olacaqlar.

"İrşad" Nəşriyyatı

I Fəsil

Tam və naqis insan

Tam və naqis insan

Yadına sal ki, İbrahimi öz Rəbbi bir neçə sözlə (bəzi əmrləri ilə) imtahana çəkdiyi zaman o, (Allahın əmrlərini) tamamilə yerinə yetirdi. (Belə olduqda Allah ona:) “Səni insanlara imam (dini rəhbər, başçı) təyin edəcəyəm”, – dedi. (İbrahim isə:) “Nəslimdən necə?” – deyə soruşdu. (Allah onun cavabında:) “(Sənin nəslindən olan) zalımlar mənə əhdimə (imamlığımıza) nail olmazlar”, – buyurdu.¹

Söhbətimizin mövzusu İslam baxımından kamil insan barəsindədir. Kamil insan dedikdə nümunəvi, daha ali və uca insan nəzərdə tutulur. İnsan da digər yaranmışlar kimi, kamil və qeyri-kamil, eyibli, fiziki cəhətdən nöqsanlı və ya sağlam olur. Sağlam insanın özü də iki cürdür: Sağlam kamil insan və sağlam qeyri-kamil insan. Biz müsəlmanlara, İslam baxımından kamil və nümunəvi sayılan insanı tanımaq ona görə vacibdir ki, o bizim üçün örnək və model rolunu oynayır. Əgər biz kamil müsəlman olmaq

¹ Bəqərə, 124

(İslam dininin məqsədi kamil insan yetişdirməkdir), İslamın təlim-tərbiyəsi əsasında öz insani kamilliyimizə çatmaq istəyiriksə, kamil insanın necəliyini, yəni onun mənəvi, ruhi xüsusiyyətlərini və simasını öyrənməliyik ki, özümüz və yaşadığımız cəmiyyəti onun meyarları əsasında formalaşdırma bilək. Əgər İslamın nəzərdə tutduğu “kamil insan”ı tanımasaq, heç vaxt tam, kamil müsəlman ola bilmərik, başqa sözlə, İslam baxımından hətta nisbətən də olsa, kamil insan kimi dəyərləndirilə bilmərik.

İslam baxımından kamil insanı tanımağın yolları

İslam baxımından kamil insanı tanımaq üçün iki yol var. Quran və sünnədə “kamil insan” deyil, “kamil müsəlman” və “kamil mömin” ifadələrinin işlədilməsinə baxmayaraq, biz ilk növbədə Quranın, sonra isə sünnənin kamil insanı necə təsvir etdiyini araşdırmalıyıq. Məlumdur ki, “kamil müsəlman” İslamda kamala çatmış, “kamil mömin” isə iman işığında təkamülə çatmış insan deməkdir. Biz Quran və ya sünnənin kamil insanı hansı xüsusiyyətlərlə tanıtdirdiyini və onun simasını hansı cizgilərlə təsvir etdiyini öyrənməliyik. Xoşbəxtlikdən, bu barədə Quran və sünnədə kifayət qədər məlumat var.

Kamil insanı tanımağın ikinci yolu isə bəyan etmək və nəzəri deyil. Yəni biz bu zaman Quran və sünnənin bu barədəki açıqlamalarını araşdırırıq, özlərini İslam və Quranın istədiyi kimi formalaşdırdıqlarına arxayın olduğumuz real nümunələrə nəzər salırıq. Ona görə ki, İslamın buyurduğu kamil insan heç vaxt real həyatda mövcud olmayan zehni və utopik varlıq deyildir. Kamil insan, özünün həm

yüksək, həm də aşağı dərəcələrində real həyatda mövcud olub.

Əziz İslam Peyğəmbəri və eləcə də həzrət Əli İslamın kamil insan nümunələridir. Həzrət Əlini tanımaq İslamın kamil insanını tanımaq deməkdir. Amma yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, Əlinin kamilliyini zahiri görkəmi, adı, atasının adı və s. zahiri əlamətləri ilə deyil, onun əsl şəxsiyyətini tanımaqla müəyyənləşdirmək olar. Bəzən biz həzrət Əlini adının nə olması, kimin oğlu olması, atasının adının Əbu Talib, babasının adının Əbdülmüttəlib, anasının adının Fatimə binti Əsəd olması, Peyğəmbərin qızı həzrət Fatimənin əri, Həsən və Hüseyin atası olması, təvəllüd və vəfat tarixi, apardığı döyüş və müharibələr və bu kimi xüsusiyyətləri ilə tanıyırdıq. Bu, həzrət Əlini şəxsiyyət vəsiqəsi ilə tanımaqdır. Yəni biz ona şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd vermək istəsək, bunun üçün yuxarıda göstərilən məlumatlar kifayət edər. Amma həzrət Əlini o cür tanımaq onu tanımaq və kamil insanın tanınması demək deyildir. Əlini tanımaq üçün onun özünü yox, şəxsiyyətini tanımaq lazımdır. Həzrət Əlinin hərtərəfli şəxsiyyətini hansı həddə tanısaq, İslamın nəzərdə tutduğu həqiqi kamil insanı tanımış olarıq. Kamil insanı sözdə və adını çəkməklə deyil, əməli şəkildə nə qədər özümüzə imam və rəhbər seçərək yolunu davam etdirsək, ona tabe olsaq və özümüzü həmin nümunəyə uyğunlaşdırmağa çalışsaq, bir o qədər onun ardıcılı hesab olunarıq. “Lümə” kitabının müəllifi¹ və digər İslam alimləri deyiblər ki, şiə, Əlinin yolunu davam etdirən və bütün rəftar, davranış, əməl, söhbət və s. işlərində ona tabe olan şəxsdir. Yəni insan söz, ad, eşq

¹ Şəhidi-əvvəl – Red.

və məhəbbətlə Əhli-beyt tərəfdarı olmur. Bəs nə ilə olur? Tabeçiliklə! Tabeçilik, yəni onunla eyni addımlamaq. Bir nəfər yol gedərkən siz onun arxası ilə, onunla birgə addımladıqda sizin bu işinizə “müşayiət etmə”¹ deyilir. Əlinin şiəsi əməldə Əlinin şiəsi olan şəxsdir.

Beləliklə, kamil insanı tanımağın iki yolu və onunla bağlı araşdırma aparmağın faydası məlum oldu. Deməli, kamil insan məsələsi təkcə fəlsəfi və elmi bəhs deyildir ki, yalnız elmi nəticələri olmuş olsun. Biz İslamın nəzərdə tutduğu kamil insanı, Quranın (və sünnənin) açıqlamaları ilə və bu müqəddəs kitabın formalaşdıraraq yetişdirdiyi kamil insanlar vasitəsilə tanımasaq, bu dinin müəyyənləşdirdiyi yol ilə gedə, həqiqi müsəlman ola bilmərik. Həmçinin belə olan halda yaşadığımız cəmiyyət İslam cəmiyyəti ola bilməz. Buna görə də İslamın nəzərdə tutduğu kamil, ali və uca insanı tanımağımız zəruridir.

“Kamil” ilə “tam”ın fərqi

Burada belə bir sual ortaya çıxır ki, ümumiyyətlə, “kamil” kəlməsinin mənası nədir?² Kamil insan nə deməkdir?

Ərəb dilində məna baxımından bir-birinə yaxın iki müxtəlif söz var ki, onların antonimi eyni bir sözdür. Belə ki, bu bir söz bəzən o iki sözdən birinin, bəzən də digərinin zidd və antonimi kimi işlədilir. Fars dilində isə həmin iki sözün heç biri yoxdur, onları əvəz edən ayrı bir söz var. Ərəb dilində olan həmin iki sözün biri “kamal”, digəri isə “tamam” kəlməsidir. Bu dildə bəzən “kamil”, bəzən isə

¹ “Şiə” və “müşayiət” sözü eyni kökdəndir – Red.

² Bəzi şeylər belə baxanda çox aydındır. Amma diqqət etdikdə görürsən ki, bu aydın olan şeyin çətin şeylərdən izaha daha çox ehtiyacı vardır.

“tam” sözü işlədilir və onların antonimi kimi “naqis” kəlməsindən istifadə edilir: məsələn, bu kamil, o isə naqisdir; yaxud bu tam və ya tamam, o biri isə naqisdir.

Quran ayələrinin birində bu sözlərin hər ikisindən istifadə edilib:

*“Bu gün dininizi kamala yetirdim və sizə olan nemətimi tamamladım”.*¹

Filoloqlar bildirirlər ki, əgər bu ayədə *“ətməmtu dinə-kum”* (dininizi tamamladım) və *“əkməltu neməti”* (sizə olan nemətimi kamala yetirdim) deyilsəydi, ərəb dilinin qrammatikası baxımından düzgün olmazdı. İndi görək bu iki söz arasındakı fərq nədən ibarətdir? Biz bu iki söz arasındakı fərqi aydınlaşdırmasaq, barəsində danışmaq istədiyimiz mövzunun izahına başlaya bilmərik. Bizim söhbətimizin əvvəli bu iki sözün mənasını bilməklə başlanır.

Müəyyən bir şey barəsində “tamam” kəlməsi o vaxt işlənir ki, onun varlığının əsası üçün lazım olan bütün şeylər yaranmış olsun. Yəni o şeylərin bəziləri olmasa, həmin şey öz mahiyyətində naqis hesab edilir, varlığı natamam adlandırılır. Həmin şey barəsində də “yarısı, üçdə biri və ya üçdə ikisi mövcuddur” kimi ifadələr işlədilir. Məsələn, müəyyən plan və proyekt əsasında tikilən məscid üçün bir salon nəzərdə tutulur və salonun tikilməsi üçün divar, tavan, qapı, pəncərə və bir sıra digər şeylərə ehtiyac olur. Həmin tikinti üçün lazım olan və onlarsız həmin salonun istifadəsi mümkün olmayan bütün şeylər hazırlandıqdan sonra belə deyilir: tikinti tamamlandı. Bu sözün müqabilində naqis sözdən istifadə edilir. Amma kamal və ka-

¹ Maidə, 3

mil sözləri elə yerlərdə işlədilir ki, hər hansı bir nəsnə “tamam” olmasına baxmayaraq, olduğundan daha yüksək dərəcədə olmaq imkanına malik ola bilsin. Həmin kamillik olmadıqda belə, nəsnə mövcud olur, amma kamilliyin olması ilə həmin şey keyfiyyətə bir pillə yüksəlmiş olur.

Kamilliyi şaquli, tamamı isə üfüqi istiqamətlərlə izah edirlər. Nəsnə üfüqi istiqamətdə özünün son həddinə çatdıqda, onun tamamlandığını, şaquli istiqamətdə yuxarı qalxdıqca isə kamilliyini müəyyən edirlər. Filankəsin ağıllı kamilləşib – sözünün mənası budur ki, onun əvvəl də ağıllı olub, amma ağıllı bir qədər də artıb. Filankəsin elmi kamilləşib – cümləsinin mənası da bu şəkildədir. Belə ki, həmin şəxsin əvvəl də elmi olub və o həmin elmindən istifadə edib. Amma o indi elmi kamillik baxımından daha da yüksəlib. Deməli, üfüqi inkişaf baxımdan natamam olan insan müqabilində tamam insan vardır, yəni tamam insanla müqayisədə “yarım insan” və ya naqis insandır. Məsələn, insanlığın üçdə bir və ya üçdə ikisinə malikdir. Bir sözlə, tam insan deyildir. Bundan başqa digər bir insan da vardır ki, o, tam insandır. Tam insan kamil, daha kamil və bundan da yüksək mərtəbələrə çata bilər. Bu elə bir insandır ki, insanlığın ən yüksək mərtəbəsinə çatmaq imkanı vardır. Belə bir insana insanlığın ən uca və yüksək mərtəbəsinə çatmış “kamil insan” deyirik.

“Kamil insan” ifadəsi

Hicri-qəməri tarixinin yeddinci əsrinə kimi İslam ədəbiyyatında “kamil insan” ifadəsi mövcud olmayıb. Bu gün Avropada da bu ifadədən geniş istifadə edilir. Amma bu ifadə İslam dünyasında ilk dəfə insan barəsində işlədilib. İnsan

barəsində bu ifadəni ilk dəfə məşhur arif İbn Ərəbi (Əndəluslu Tai) işlədib. İbn Ərəbi İslam irfanının atasıdır. Yəni yeddinci əsrdən sonra bütün müsəlman xalqlarından yetişmiş ariflər İbn Ərəbi məktəbinin şagirdləridir. Mövlana Cəlaləddin Rumi də İbn Ərəbi məktəbinin yetişdirmələrindən biridir. O, bütün əzəmət və böyüklüyünə baxmayaraq, irfan baxımından İbn Ərəbi ilə müqayisə oluna bilməz. İbn Ərəbi ərəb soyludur, Hatəm Tainin nəslindən və (vaxtı ilə müsəlman ölkəsi olmuş) Əndəlusdan (indiki İspaniya) olub. Onun bütün səfərləri İslam ölkələrinə olub və Şamda vəfat edib,¹ qəbri Dəməşq şəhərindədir. İbn Ərəbinin Sədrəddin Konyəvi adlı şagirdi olub ki, ondan sonra ən böyük arif hesab edilir. İslam irfanının həddindən artıq elmi şəkil alması İbn Ərəbinin kitabları və Sədrəddinin şərhlərinin məhsuludur. Türkiyənin Konya şəhərindən olan Sədrəddin, İbn Ərəbinin oğulluğu sayılır. Belə ki, İbn Ərəbi Sədrəddinin həm ustadı, həm də anasının əri olub. Mövlana Sədrəddinin müasirlərindən olub. Sədrəddin məsciddə imam olan zaman Mövlana həmin məscidə gedərək onun namazına qoşulmuş. İbn Ərəbinin fikirləri Sədrəddin vasitəsi ilə Mövlanaya çatıb.²

İbn Ərəbinin irəli sürdüyü məsələlərdən biri “kamil insan” məsələsi olub. Əlbəttə, o bu məsələni irfan baxımından araşdırıb. (Ehtiyac olsa, bu haqda geniş danışaram). Xüsusən də çox-çox dəyərli və nadir ədəbi incilərdən olan “Gülşəni-raz” kitabının müəllifi Mahmud Şəbüstəriyə verilən suallardan biri (və o da irfan baxımından cavab ver-

¹ Buna görə də ona “Şami” də deyirlər.

² Bu kontekstdə eşitdiyiniz digər sözlərin əsası yoxdur. İslam irfanının bu gün qəzet və jurnallarda deyilən uydurmalarından fərqli kökləri var.

mişdir) kamil insan barəsindədir. Deməli, “kamil insan” ifadəsini ilk işlədən və onu irfani baxımdan açıqlayan İbn Ərəbi olmuşdur. Başqaları da öz baxışları ilə “kamil insan” barəsində bir sıra sözlər deyiblər. Amma biz kamil insanın, Quran prizmasından necə olmasını bilmək istəyirik. Söhbətimizi sonrakı mərhələlərə çatdırmaq üçün tam və naqis insanla başlayırıq.

Cismi və ruhi nöqsanlar

İnsan sağlam və ya nöqsanlı ola bilərmi? Sağlamlıq və nöqsan bəzən insanın cismi ilə bağlı olur. Bəzi insanların cismi baxımdan sağlam, bəzilərinin isə nöqsanlı və xəstə olmalarında heç bir şübhə yoxdur. Məsələn, bəziləri kor, kor, bəziləri iflic və bu kimi fiziki nöqsanlara düçar olurlar. Amma bunlar insanın şəxsən özünə aiddir. Diqqət etməsəniz ki, siz kiminsə kor, kor, iflic, çirkin, qısa boy və s. xüsusiyyətlərini üstünlük, insanlıq və şəxsiyyət baxımından onun üçün nöqsan saymırsınız? Məsələn, bəzilərinin “peyğəmbərlərin davamçısı” adlandırdığı məşhur yunan filosofu Sokrat dünyanın ən eybəcər adamlarından biri olub. Amma heç kəs Sokratın eybəcərliyini bir insan olaraq ona eyib və nöqsan bilmir. Yaxud böyük ərəb şairi və dilçisi Əbul-əla Muirri¹ və müasir Misir tədqiqatçısı Taha Hüseyn² kor olurlar. Bu insanların vücutlarında olan bu korluq onların şəxsiyyətləri üçün nöqsan hesab edilirmi? Xeyr! Bu onu göstərir ki, insan “şəxs” və “şəxsiyyət”, bədən (cisim) və ruh deyilən iki hissədən təşkil olunmuşdur. Ruhla bə-

¹ Əhməd ibn Abdulla ibn Süleyman. Şair və məşhur ərəb dilçisi olub. 4 yaşında olarkən çiçək xəstəliyi nəticəsində kor olub.

² Ədib və araşdırmaçı olan bu şəxs 3 yaşında kor olmuşdur.

dənin hesabı bir-birindən ayrıdır. İnsan ruhunun, tamamilə onun bədəninə tabe olduğunu fikirləşənlərin səhvləri məhz buradadır. Ümumiyyətlə, insanın ruhu xəstə olduğu halda, bədəni sağlam ola bilərmi? Bunun özü mühüm bir məsələdir. Ruhun əsilliyini¹ inkar edənlərin və bütün ruhi xüsusiyyətlərin birbaşa insanın sinir sisteminin təsiri altında formalaşmasını iddia edənlərin fikirlərinə əsasən, ümumiyyətlə, ruhun heç bir rolu yoxdur və hər şey cismə tabedir. Onların fikrincə, əgər insan ruhi cəhətdən xəstədirsə, bu onun bədəninin xəstə olmasına görədir. Bir sözlə, ruhi xəstəlik elə cismi xəstəlikdir.

Lakin artıq sübut edilib ki, bədən vitaminləri, sinir sistemi, qan dövranı və cisimlə bağlı bütün cəhətləri çox sağlam olan şəxslər də ruhi cəhətdən xəstə ola bilər. Bu necə ola bilər? Müasir dillə desək, belə insanlarda ruhi düyünlər var. Bu gün elm ruhi düyünləri olan adama xəstə deyir. Yəni həmin şəxsin cismi cəhətdən tam sağlam olmasına baxmayaraq, ruhunda çatışmazlıq yaranıb. Buna görə də belə xəstəliklərin müalicəsi, cismin müalicə edilməsi yolları ilə mümkün deyil, yəni ruhi xəstələr maddi dərmanlarla müalicə edilə bilməzlər. (Əlbəttə, dediklərimiz cismi çatışmazlıqlar nəticəsində yaranan bəzi ruhi xəstəliklərə aid deyildir. Çünki bəzi ruhi xəstəliklər, məsələn, sinir sisteminin zəifliyi və bu kimi digər fiziki səbəblərdən yaranır.) Məsələn, təkəbbür də ruhi xəstəliklərin digər bir nümunəsidir. Onun ruhi xəstəlik olması sübuta yetirilib. Amma görə aptekdə təkəbbürü müalicə edə biləcək bir dərman tapmaq mümkündürmü?! Təkəbbürlü insan bir həb ata-

¹ Ruhun əsas olduğunu, bədənə ona təbəçiliyini bildirən metafizik görüş – Red.

raq təvazökar insana çevrilə bilərmə?! Şimr ibn Zilcovşən¹ kimi daşürəkli və cəllad bir insana bir iynə vurmaqla və ya bir həb atdırmaqla onu mehriban, rəhmli və şəfqətli bir insana çevirmək olarmı? Xeyr! Onu müalicə etmək olar, amma yolu bu deyil.

Bəzi psixoloji xəstəliklər cismi yollarla müalicə edildiyi kimi, bəzən cismi xəstəliklər də psixoloji metodlarla müalicə edilir. Məsələn, əslində, bədəndəki bəzi xəstəliklər bir sıra təlqin yolları və ruhu gücləndirmək vasitəsilə müalicə edilir (bu özü də çox maraqlı məsələdir). Bu, insanın cisim və ruhdan ibarət bir varlıq olması və insan ruhunun cisimdən asılı olmadığına dair qəti dəlillərdən biridir. Bu məsələ göstərir ki, cisim tam şəkildə ruha tabe olmadığı kimi, ruh da tam şəkildə cisimdən asılı deyildir. Onlar qarşılıqlı olaraq bir-birilərinə təsir göstərilər. Filosoflar demişkən, bədən ruha, ruh da bədənə təsir göstərir və onların hər biri müstəqil olaraq öz işlərini görürlər. Bu da insan ruhunun müstəqil bir sistem olduğunu göstərir.

Biz kamil insan barəsindəki söhbətimizə başlamazdan əvvəl sağlam və qeyri-sağlam insan haqqında bir sıra məsələləri açıqladıq. Bu bəhslərdə məqsəd cismi sağlamlıq və ya nöqsandan danışmaq deyil. Biz burada tibbi məsələlər barəsində söhbət etmək niyyətində deyilik. Həmçinin məqsədimiz tibbi müayinələrdən keçərkən bədən üzvlərinin hamısının yüz faiz düz işlədiyini məlum olan bir şəxsə tamamilə sağlam olduğunu demək deyil. Ümumiyyətlə, insanın cismi ilə əlaqədar məsələlər bizim mövzumuzdan kənardır.

¹ Həzrət Hüseyin qatili – Red.